

MARCIN PUZIAK

PANIGRÓDZ

ELIASZ KARMELITA (1690–1752) I JEGO MUZYCZNE ŚRODOWISKO
ZAKONNE

Elias Karmelita jest „znany” w polskiej historiografii muzycznej od kilku dziesięcioleci¹. Udało się zidentyfikować i opisać kilka jego kompozycji, jednak wciąż nie znamy bliżej jego biografii². Słusznie postuluje Alina Mądry kwerendę źródłową w archiwach zakonnych, aby ustalić więcej danych niż te już obecne w literaturze³. Opierając się na wciąż wąskiej bazie dokumentów zakonnych, jaką jest zbiór akt kapituł i defnitoriów prowincji wielkopolskiej karmelitów *strictioris observantiae*⁴, do

- 1 Por.: Zygmunt M. Szwejkowski, „Elias karmelita, nieznan staropolski kompozytor. Przyczynek do systematyki formy kantatowej”, w: *Z dziejów muzyki polskiej*, t. 7, red. Konrad Pałubicki, Bydgoszcz 1964, s. 110–119; Tadeusz Maciejewski, „O Eliaszu Karmelicie, Wawrzyńcu Zadorskim – warszawskim organmistrzu i Gabrieli Seneskim – trębaczem”, *Muzyka* 22 (1977) nr 3, s. 111–115; Andrzej Jazdon, „Elias Karmelita ponownie «odnaleziony»”, *Muzyka* 40 (1995) nr 4, s. 119–122. Dwie słownikowe noty biograficzne: Alina Żórawska-Witkowska, „Elias de Monte Carmelo”, w: *Encyklopedia muzyczna PWM*, red. Elżbieta Dziębowska, t. 3, Kraków 1988, s. 16; Kornel Michałowski, „Elias (a Monte Carmelo)”, w: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, Warszawa–Poznań 1981, s. 172.
- 2 Publikację hasła biograficznego zapowiadał Andrzej Jazdon w cytowanym artykule („Elias Karmelita”). *Encyklopedia Wielkopolski* nigdy jednak się nie ukazała. Obecnie materiały do *Encyklopedii* są udostępniane w formie rękopisu w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu (sygn. Rkp. 3895/I.3). Bardzo dziękuję panu Andrzejowi Jazdonowi za udzielone informacje oraz pani Alicji Szulc z Pracowni Rękopisów za pomoc w dotarciu do tych materiałów.
- 3 Por.: Alina Mądry, *Barok. Część druga 1697–1795*, Warszawa 2013 (= Historia Muzyki Polskiej 3), s. 318.
- 4 W literaturze pojawia się zapis, że Elias należał do zakonu karmelitów reformowanych. Nie oznacza to oczywiście karmelitów bosych, również obecnych w staropolskim Poznaniu, ale ruch odnowy wewnątrz zakonu karmelitów tzw. „trzewickowych”, który podejmował tzw. reformę z Touraine, a był określany jako ściślejsza obserwacja (*strictioris observantia*) reguły zakonnej. Prowincja wielkopolska karmelitów ściślejszej obserwacji zaczęła się kształtować w latach siedemdziesiątych XVII w., a kanonicznie została erygowana w 1728 r., por.: Joachim Smet, *I Carmelitani*, t. III/A, Roma 1996,

której należał Elias, można zrekonstruować szkicowo bieg jego życia i nabyć pewnych wiadomości o muzycznym środowisku poznańskich karmelitów I poł. XVIII wieku⁵.

ELIASZ OD GÓRY KARMEL – SZKIC BIOGRAFII

W literaturze muzykologicznej obecny od lat jako Elias Karmelita, to właściwie Elias od Góry Karmel (łac. *Elias a Monte Carmelo*), który został w minionych latach zidentyfikowany przez Grzegorza Kloskowskiego jako Jan (łac. *Joannes*) Mataski⁶. Nazwisko Mataski, w zapisie zapewne zniekształconym przy jego latynizowaniu, nosiły rodziny z okolic dzisiejszej Łodzi, a także rodziny mieszkające na Słowacji. Jednak jak dotąd nie udało się ustalić miejsca pochodzenia Eliasza. Błędne daty jego urodzin i profesji zakonnej, wprowadzone do literatury przedmiotu przez Tadeusza Maciejewskiego, zostały przez Kloskowskiego skorygowane: są to – odpowiednio – 4 XI 1690 r. oraz 20 VII 1713 roku⁷.

s. 251–280; Marcin Puziak, „Uwagi o prowincjałach karmelitańskiej Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu w XVIII w.”, *Studia Bydgoskie* 11 (2017), s. 165–168.

- 5 Bazę źródłową stanowi rękopis zawierający odpisy akt kapituł i definitoriów pochodzący z Warszawy, dziś przechowywany w Archiwum Karmelitów na Piasku w Krakowie (dalej cyt.: AKKr), *Decretale provinciae strictioris observantiae*, sygn. 168 (dalej cyt.: AKKr 168). Obejmuje on najdłuższy okres (l. 1700–1863) spośród do dziś zachowanych podobnych rękopisów z innych konwentów, por.: Waclaw Kolak, *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku*, Kraków 1997, s. 99–101. Kapituły w prowincji odbywano zasadniczo co trzy lata, a definitoria (w okresie przed 1728 r. tzw. „zgrożdzenia międzykapitułne”) co roku. Ponieważ dla niektórych lat nie mamy jednak odpowiednich akt w żadnym rękopisie, dlatego należy domniemywać, że się nie odbyły. Szczegółowe omówienie źródeł pod tym względem w: Marcin Puziak, „Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728–1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych”, *Studia Bydgoskie* 10 (2016), s. 269–273.
W tym miejscu pragnę wyrazić podziękowanie dla ojców karmelitów: obecnego prowincjała o. dr. Wiesława Strzeleckiego OCarm i prowincjała poprzedniego Bogdana Megera OCarm oraz przeorów konwentu krakowskiego o. Zbigniewa Czerwieńca OCarm, o. Macieja Guzika OCarm, jak również kustosza archiwum p. dr. Szymona Suleckiego, za udostępnianie zbiorów krakowskiego archiwum i biblioteki do badań w minionych latach.
- 6 Grzegorz Kloskowski, „Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XIX wieku”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 98 (2012), s. 193. W literaturze pojawiają się dwa zapisy łacińskiego brzmienia jego imienia zakonnego: „Elias a Monte Carmelo” oraz „Elias de Monte Carmelo”. Źródła mają zawsze zapis „a Monte Carmelo”. Poprawną polską wersją jego imienia – a właściwie tzw. zakonnego predykatu – będzie więc „Elias od Góry Karmel”, nigdy „Elias z Góry Karmel”.
- 7 Por.: T. Maciejewski, „O Eliaszu Karmelicie, Wawrzyńcu Zadorskim”, s. 112–113. Błąd Maciejewskiego powtarza Alina Mądry (*Barok. Część druga*, s. 598–599). Nie ma potrzeby szukać przyczyn pomyłki Maciejewskiego. Dziś dysponujemy podstawą źródłową, która jest zgodna z prawidłowymi obliczeniami kalendarzowymi. Rękopis z nekrologiem Eliasza, cytowany przez Maciejewskiego, przechowywany jest obecnie w Krakowie: AKKr, *Album fratrum nostrorum a stabilita reformati[one] defunctorum in provincia Maioris Poloniae titulo Sanctissimi Sacramenti insignita Ordinis Fratrum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo strictioris observantiae auctoritatae Venerabilis Capituli Provincialis in Conventu Oboriensi anno Domini 1775 die 11 et sequentibus mensis maii celebrati deigestum*, sygn. 175 (dalej cyt.: AKKr 175), s. 597, por.: W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru*, s. 101. Daty ustalone przez Kloskowskiego są potwierdzone także w zestawieniu zakonników prowincji przechowywanym w rzymskim archiwum zakonu: Archivium Generale Carmelitarum, *Catalogus religiosorum Prov[inci]ae SS. Corp[oris]. X[risti] Majoris*

Jan, a w zakonie Eliasza, musiał wstąpić do zakonu najpóźniej w lipcu 1712 r., biorąc pod uwagę konieczność odbycia rocznego nowicjatu. Po raz pierwszy akta karmelickie wymieniają go wśród nowicjuszy w poznańskim konwencie Bożego Ciała, w spisie zakonników sporządzonym podczas kapituły odbytej we wrześniu 1712 roku⁸. Na tle praktyki zakonnej był nader późnym powołaniem, wstępując w swoim dwudziestym drugim roku życia do karmelitów. Zazwyczaj wstępowali młodzieńcy między szesnastym a dziewiętnastym rokiem życia.

Po złożonej profesji zakonnej Eliasza pozostał stałym członkiem wspólnoty konwentu Bożego Ciała aż do śmierci, co *de facto* również jest ewenementem wśród współczesnych mu zakonników prowincji, do której należał. Kolejne kapituły w l. 1715 i 1718 wymieniają go wśród studentów poznańskiego konwentu⁹. Jego dalsza kariera zakonna nie jest jednak, jak moglibyśmy się spodziewać, ograniczona do muzyki. Akta kapituły z roku 1721 określają go już jako ojca; musiał więc najpóźniej przed majem tegoż roku (czas odprawienia kapituły) otrzymać święcenia kapłańskie. Ta sama kapituła wymienia go wśród zakonników konwentu Bożego Ciała jako lektora filozofii i *spiritualis studiosorum*, czyli ojca duchownego zakonników studiujących¹⁰. Świadczy to nie tylko o jego zdolnościach intelektualnych, lecz także o wysokiej ocenie, jaką władze zgromadzenia wystawiły cnotom zakonnym młodego kapłana.

Kapituła w maju 1724 r. ustanowiła go (a może potwierdziła i przedłużyła już wcześniej podjęte względem niego decyzje) *magister capellae*¹¹. Trzy lata później, w 1727 r., kapituła ustanowiła go mistrzem nowicjatu¹². Nie musi to jednak oznaczać, że przestał być odpowiedzialny za miejscową kapelę – brak bowiem jednoczesnego wskazania na innego zakonnika, który miałby przejąć tę funkcję.

Kapituła w 1730 r., zwalniając go z obowiązków mistrza nowicjatu, wyznacza jako lektora teologii moralnej w Poznaniu¹³. Nie podano jednak – podobnie jak poprzednio – uwag o odpowiedzialnym za zespół muzyczny, być może Eliasza pełnił i tę funkcję. Brak dla lat 1731 i 1732 akt definitoriów, jednak zachowała się drukowana mowa z 1732 r. ks. Ignacego Kantego Herki *Meteorum supra montem Carmeli*¹⁴, której autor wymienia Eliasza, tytułując go podprzeorem poznańskiego konwentu oraz wspomina o jego działalności wychowawczej i muzycznej:

Poloniae S.O., sygn. II Polonia Commune 1 comm prov PolMaior, s. 1. Kopię udostępnił autorowi p. dr Szymon Sulecki.

8 AKKr 168, s. 43.

9 Ibid., s. 73 i 81–82.

10 Ibid., s. 92.

11 Ibid., s. 102. Kanty Kowalski (*O Kościele Bożego Ciała w Poznaniu*, Poznań 1840, s. 60) cytuje dokument z 5 IX 1724 r., który wymienia Eliasza jako członka konwentu Bożego Ciała w Poznaniu, jednak bez podania funkcji.

12 AKKr 168, s. 115.

13 Ibid., s. 130.

14 Ignacy Kanty Herka, *Meteorum supra montem Carmeli*, Poznań 1732, por.: Karol Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 18, Kraków 1901, s. 141. Autor dziękuje Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego za udostępnienie egzemplarza starodruku do badań.

Tu quoq[ue] mihi materies laudum es & nominis syllabo & re ipsa D. Patriarchae conformis Reverende Admodum Pater, Elias a Monte Carmelo supprior Colendissime. Eo ipso, praeconia mereris cum non vis, & geniorum lumen cum sis, umbram laudis te sequi cogis, dum fugis. Onerosi muneris Prioratus Tu indefessus recte provisus Atlas, qui monstrasti in tot officiorum munijis quid Tui valeant humeri. Suum Te olim Stoa Philosophica venerata sed simul & admirata Aristotelem, quem mentis subtilitate difficilima quaeq[ue] attingentem videndo, conclusit facile Te esse Philosophorum Principem. Quid dicam quomodo inter Theologicas versaris Theses, ex quibus nulla est quam pertinaci in sciendo non comprehenderes mente, resoluta non solidares animo, & claro non elucidares dogmate. Circa novellos in viridario Sacerrimae Religionis palmites tantam adhibebas curam, ut sine omni florerent & vigerent dispendio. Praesto Tibi erat Magisterialis vigilantiae acies qua minimos etiam rescindebas nodos, ne tandem abeant in Stolones. Quis tuas ad calculum poterit reducere qualitates, ad quas recensendas nec numerus sonorus circa quem raris concesso dono novus versaris Amphion, non sufficit¹⁵.

Wrażenie wywiera ostatnie zdanie o zdolnościach muzycznych Eliasza, w którym został on porównany do Amfiona, syna Zeusa. Amfion, który przez niektórych starożytnych autorów był uważany wręcz za wynalazcę muzyki, miał nieprzeciętne zdolności do gry na lirze otrzymanej od Apolla i komponował wciąż nowe melodie. Jeden z mitów podaje, że przy budowie obwarowań tebańskich swoją grą zmusił kamienie, by same układały się w mur. Typowo barokowa przesada w panegirycznym odwołaniu się do mitu o Amfionie nie zmienia faktu docenienia zdolności kompozytorskich Eliasza.

Kapituła w 1733 r. pozostawia go w Poznaniu i ustanawia lektorem teologii spekulatywnej¹⁶ i ponownie *spiritualis studiosorum*¹⁷. Kapituła w 1736 r. zwolniła go z wszelkich obowiązków wychowawczych i dydaktycznych i – być może właśnie dlatego – wprost wymienia go jako *magister capellae*¹⁸. Kapituła w 1739 r. do obowiązków spełnianych przez Eliasza jako *magister capellae*, dodaje *procurator conventuus*¹⁹. Wydaje się jednak, że było to ponad siły Eliasza, bowiem definitorium w 1740 r. ponownie ustanawia go już „tylko” mistrzem nowicjatu z tytułem STLE (*Sanctae Theologiae Lector Emeritus*)²⁰. Kolejne kapituły z l. 1742, 1745 i 1748 nie określają jego obowiązków, przypisując go za każdym razem do wspólnoty w konwencie Bożego Ciała w Poznaniu²¹. Trzeba jednak zauważyć, że kapituła w 1742 r. wyznaczyła jako prefekta kapeli w Poznaniu Fabiana od św. Walentego, co otwiera temat obecności Eliasza w szerszym muzycznym środowisku zakonnym, któremu trzeba będzie poświęcić kilka uwag.

15 I.K. Herka, *Meteorum supra montem Carmeli*, k. br–bv.

16 AKKr 168, s. 153 – razem z Bertoldem od św. Piotra, na co warto zwrócić uwagę, bowiem ten późniejszy prowincjał prowadził aktywną działalność liturgiczno-muzyczną i w późniejszych latach przygotował do druku *Processionale i Plena et plana*, por.: M. Puziak, „Uwagi o prowincjałach”, s. 181–182; Piotr Wiśniewski, „*Processionale* z klasztoru oo. Karmelitów w Oborach”, *Liturgia Sacra* 22 (2016) nr 1, s. 165–175.

17 AKKr 168, s. 154.

18 Ibid., s. 170.

19 Ibid., s. 183.

20 Ibid., s. 189. Prokuratorem konwentu został ustanowiony Norbert od św. Walentyna (ibid., s. 190). Tytuł „emeritus” nadawano wykładowcom po dziesięciu latach wykładania.

21 Ibid., s. 212 i 230 oraz s. 255–256 (w tych ostatnich aktach błędnie zapisany jako *Elisaeus*).

Na definitorium w 1746 r. przyznano Eliaszowi tytuł *reverendus*, który zasadniczo przynależał się przełożonym lub definitorom – był to więc wyraz niewątpliwego docenienia jego pracy²². Wspólnota poznańska „oddolnie” dała wyraz swego uznania wobec Eliasza, wybierając go socjuszem przeora na kapitułę w roku 1751. Kapituła ta odbyła się zresztą właśnie w Poznaniu, a ponieważ przeor poznański był jednocześnie prezesem kapituły, Eliaz został także jego socjuszem kapitulnym²³. Jako członek kapituły miał teoretycznie szansę na jakąś promocję, ostatecznie jednak pozostał w konwencie poznańskim z *expressis verbis* wyrażonymi obowiązkami jako *magister capellae*²⁴. Definitorium w kwietniu 1752 r. zdążyło mianować Eliasza *spiritualis studiosorum theologorum* w konwencie poznańskim, nie wspominając nic o zwolnieniu go z innych obowiązków²⁵. Była to ostatnia nominacja, bowiem wkrótce zmarł. Nekrologi zapisują jego śmierć pod datą 22 lub 23 X. W jednym ze spisów pojawia się też data 16 X²⁶. Należy jednak zaufać zakonnemu zwyczajowi obliczania długości życia oraz profesji i uznać za datę śmierci 23 X 1752 roku.

ŻYCIE MUZYCZNE W KONWENCIE BOŻEGO CIAŁA W I POŁ. XVIII W.
W ŚWIETLE AKT KAPITULNYCH

Akta kapituł i definitoriów dają nam bardzo nikły wgląd w życie muzyczne nie tylko konwentu poznańskiego, lecz także całej prowincji. Możemy jednak dzięki tym informacjom potwierdzić obecność zespołów muzycznych prawie we wszystkich konwentach prowincji oraz zastosowanie organów w większości z nich²⁷. Próby sporządzenia spisów zakonników zaangażowanych muzycznie w poszczególnych miejscach dają owoce niezadowalające – pozostaje zbyt wiele białych plam. Już sama rekonstrukcja życiorysu Eliasza od Góry Karmel pokazuje nam to ewidentnie.

Paradoksalnie nieliczne informacje potwierdzają jednak dwie ważne rzeczy: obecność zespołu muzycznego i używanie organów. Skąpa liczba informacji o muzyce w konwentach wynika z charakteru decyzji podejmowanych na kapitułach i definitoriach, które nie dotyczyły wszystkich kwestii, pozostawiając szczegółowe zarządzenia przeorom. W tym sensie należałoby raczej starać się zidentyfikować czynnych muzyków

22 Ibid., s. 243.

23 Ibid., s. 271–272.

24 Ibid., s. 275.

25 Ibid., s. 279.

26 AKKr, *Wykaz ojców i braci prowincji wielkopolskiej urodzonych w latach 1700–1774. Spis ojców i braci prowincji wielkopolskiej zmarłych w latach 1741–1784*, sygn. 174, s. 33.

27 Prowincja w XVIII w. obejmowała oprócz konwentu Bożego Ciała w Poznaniu także – wymieniamy w kolejności zachowywanej w aktach kapitulnych – konwenty w Gdańsku, Bydgoszczy, Oborach, Płońsku, Kcyni, Lipiach, Markowicach, Kłodawie, Warszawie, Drohobyczu i Trutowie oraz tzw. rezydencję Krwi Chrystusa w Poznaniu.

i wskazywać ich w składach osobowych poszczególnych konwentów, aby rozpoznać realną sytuację. Pamiętać zresztą należy, że wszyscy zakonnicy – przynajmniej w podstawowym zakresie – byli uczeni śpiewu, a niektórzy także gry na instrumentach (zazwyczaj chodzi o organy i instrumenty dęte). Źródła różnie określają bowiem muzykujących karmelitów: *musicus*, *organarius*, *magister/director/praeffectus capellae/chori*, *vocalista*, *choralis*, *tibicen*. Najwięcej tych określeń pojawia się w nekrologach zakonników, które jednak nie podają szczegółów dotyczących miejsc i okresów oraz charakteru ich działalności²⁸. Warto przy tym odnotować, że tylko funkcja organisty (*organarius*) została przez kapitułę z 1745 r. włączona do zestawu funkcji/urzędów konwenckich, które zresztą nigdy nie były później konsekwentnie stosowane²⁹.

Bardzo niewiele interesujących nas informacji można wyselekcjonować z wiadomości dotyczących konwentu poznańskiego w okresie życia zakonnego Eliasza od Góry Karmel. Pomocą służą tu wspomniane spisy tzw. *familii* konwentu sporządzane w aktach kapitułnych, w których czasami odnotowywano także powierzane poszczególnym zakonnikom funkcje muzyczne (zob. tab. 1).

Tab. 1. Funkcje muzyczne zakonników konwentu Bożego Ciała w Poznaniu w l. 1712–52

Rok kapituły	Zakonnik i przydzielona funkcja muzyczna
1712	brak danych
1715	brak danych
1718	brak danych
1721	brak danych
1724	Eliasz od Góry Karmel – <i>magister capellae</i> Sebastian od św. Jana Ewangelisty – <i>director chori</i>
1727	brak danych
1730	brak danych
1733	brak danych
1736	Eliasz od Góry Karmel – <i>magister capellae</i>
1739	Eliasz od Góry Karmel – <i>magister capellae</i>
1742	Fabian [Felicjan] od św. Walentego – <i>magister capellae</i>
1745	Fabian od św. Walentego – <i>organarius</i>
1748	Fabian od św. Walentego – <i>magister capellae</i>
1751	Eliasz od Góry Karmel – <i>magister capellae</i> Fabian od św. Walentego – <i>organarius</i>

Źródło: AKKr, *Decretale provinciae strictioris observantiae*, sygn. 168, passim

28 Por.: AKKr 175, passim, por.: W. Kolak, *Katalog archiwum klasztoru*, s. 101.

29 AKKr 168, s. 236.

Analizowane akta wymieniają, oprócz Eliasza, jedynie dwóch innych zakonników, którym powierzano funkcje muzyczne w Poznaniu: Sebastiana od św. Jana Ewangelisty i Fabiana od św. Walentego.

Sebastian od św. Jana Ewangelisty urodził się w 1694 roku³⁰. Śluby zakonne złożył w 1713 r., prawdopodobnie w Poznaniu. Tam kontynuował studia³¹. Przed 1718 r. otrzymał święcenia kapłańskie i od 1718 r. wykładał filozofię w konwencie gdańskim³². Od 1724 r. wykładał teologię w Poznaniu i jednocześnie był *director chori* – funkcja niekoniernie zresztą jednoznaczna z prowadzącym chór muzyczny, może wskazywać także na odpowiedzialnego za porządek prowadzenia wspólnych modlitw w chórze zakonnym. W 1730 r. opuścił Poznań, by objąć przeorat w Gdańsku, zmarł jednak już w następnym 1731 roku.

Fabian od św. Walentego, a właściwie Walenty Winkler, pochodził ze Śląska, z Głogowa i urodził się w 1701 roku³³. Wstąpił do nowicjatu w Gdańsku i tam złożył profesję 1 XII 1720 roku. Po studiach w Gdańsku i Warszawie uzyskał w 1726 r. święcenia kapłańskie i od 1727 r. przebywał w konwencie poznańskim, gdzie w l. 1730–36[?] był dyrektorem nowicjuszy (funkcja pomocnicza dla mistrza nowicjatu). W 1736 r. wyznaczony został prefektem kapeli w Płońsku, a w l. 1739–42 przebywał w Drohobyczu, pełniąc funkcję zakrystianina. W l. 1742–54 przebywał w Poznaniu, będąc prefektem kapeli (1742–45 i 1748–51), organistą (1745–48 i 1751–54) i dyrektorem nowicjatu (1748–51). Od 1754 r. pełnił funkcję organisty w Warszawie, nie jest jednak jasne, czy tylko do roku 1760, czy do końca swego pobytu w stolicy – do roku 1766. Od 1766 r. aż do śmierci przebywał w Bydgoszczy, przynajmniej do 1772 r. pełniąc obowiązki organisty. Na kapitule w 1772 r. został przedstawiony przygotowany przez niego graduał i zbiór antyfon, za który – z wdzięczności – każdy zakonnik prowincji miał odprawić jedną mszę w intencji Fabiana³⁴. Fabian zmarł w Bydgoszczy w 1775 roku.

Ze spisów *familii* pozostałych konwentów prowincji (także z późniejszych kapitul) oraz z nekrologów zakonnych można pozyskać informacje o aktywności muzycznej innych zakonników prowincji wielkopolskiej. Ograniczając się do okresu aktywności muzycznej Eliasza (ok. 1720–51), możemy wskazać kilku muzykujących zakonników okresowo przebywających w konwencie Bożego Ciała w Poznaniu. Trzeba poczynić jednak tu pewne zastrzeżenia. Konwent poznański był miejscem formacji zakonnej: tutaj miał siedzibę nowicjat (drugi nowicjat prowincja miała w tym okresie w Gdańsku) oraz studium teologiczne. Niejako z istoty formacji wynikało kształce-

30 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 239.

31 AKKr 168, s. 73.

32 Ibid., s. 82.

33 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 198. Nazwisko potwierdzone w: Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, *Catalogus Religiosorum Ordinis Carmelitarum Conventus Brombergensis Anni 1775*, sygn. 430/57, s. 4–5.

34 AKKr 168, s. 439.

nie młodych adeptów zakonnych w muzyce, a przynajmniej w śpiewie. Z pewnością był to okres wyławiania spośród młodych karmelitów także talentów muzycznych i moment podejmowania decyzji o ich dalszym kształceniu w tym kierunku. Taka sytuacja sprawia, że właściwie trudno brać tę grupę pod uwagę w naszych analizach. Grupa zakonników, którzy zakończyli formację i tworzyli właściwą wspólnotę konwentu, pozostaje zasadniczo nieopisana w swych aktywnościach muzycznych. Jak wskazano wyżej, tylko z nekrologów i ewentualnych zapisów przy okazji pracy w innych konwentach wiemy, że na jakimś etapie życia zajmowali się muzyką. Wymienienie ich tutaj nie musi koniecznie wiązać się z ich ewentualną aktywnością muzyczną w Poznaniu. Warto ich jednak wspomnieć, żeby rozpoznać szerszy kontekst uprawiania muzyki w zakonie. Są to zatem następujący karmelici:

Pafnucy od św. Płacyda³⁵, który jako młody zakonnik, świeżo po święceniach kapłańskich, w l. 1748–52 przebywał w Poznaniu, gdzie siłą rzeczy musiał spotkać się z Eliaszem. Pafnucy w 1754 r. został wyznaczony po raz pierwszy do Poznania jako *magister capellae*³⁶ (prawdopodobnie do roku 1755). Później przebywał w Markowicach (1755?–59 i 1763–66) i Warszawie (1760–63) – być może tam pełniąc analogiczne funkcje. Do Poznania powrócił w 1766 r., ale dopiero z roku 1769 mamy potwierdzenie jego obowiązków odpowiedzialnego za kapelę³⁷. W następnych latach przebywał zasadniczo w Poznaniu, z krótką przerwą (1770–72) na pobyt w Kcyni. Od 1793 r. aż do śmierci w 1797 r. mieszkał w Bydgoszczy.

Udalryk od św. Prokopa³⁸, właściwie Krzysztof Gerner (Gorner), urodził się w 1722 roku. W Poznaniu przebywał w l. 1747–51, najpierw jako student, później – już po święceniach kapłańskich – jako członek wspólnoty konwentu. Jest poświadczony w źródłach jako prefekt kapeli i nauczyciel śpiewu w Kcyni od 1757 roku. W różnych latach przebywał też w konwentach w Gdańsku, Markowicach, Warszawie, Bydgoszczy i Kłodawie, w których prowadzono intensywne życie muzyczne. Zmarł w 1790 r. w Kcyni.

Tyburcjusz od św. Franciszka³⁹, właściwie Franciszek Wiśniewski, śpiewak solista i chórzysta, urodził się w 1717 r., w zakonie od 1735 roku. W l. 1740–43 studiował w Poznaniu. Pracował w Kłodawie, Oborach, Warszawie i Gdańsku, wszędzie prawdopodobnie aktywny muzycznie, skoro nekrolog określa go jako *choralis egregius*. Zmarł w Oborach w 1756 roku.

Teofil od św. Doroty⁴⁰ urodził się w 1721 roku. Do zakonu wstąpił w 1744 roku. W Poznaniu studiował od roku 1749⁴¹. Po 1753 r. przebywał w Gdańsku. Od roku

35 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 231.

36 AKKr 168, s. 312.

37 Ibid., s. 420.

38 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 250.

39 Por.: ibid., s. 248.

40 Por.: ibid., s. 247.

41 AKKr 168, s. 264.

1754 aż do 1761 był w Markowicach *magister capellae*⁴². Później pracował w Warszawie jako kaznodzieja i – przynajmniej od 1766 r. – jako *magister capellae*. W 1772 r. wrócił do Markowic również jako *magister capellae*, zmarł tam jednak już w 1773 roku.

Kwintyn od św. Antoniego⁴³, właściwie Antoni Hübner (Hübner?), urodzony w 1720 r., w 1745 r. był studentem teologii w Poznaniu. Tam też otrzymał święcenia kapłańskie. Przebywał tam najpóźniej do 1748 r., kiedy skierowano go do pracy w Markowicach. Od 1754 r. był *magister capellae* w Gdańsku, a od 1757 r. prefektem bursy w Poznaniu. W roku następnym (1758) został wyznaczony na nauczyciela śpiewu neoprofesów w Oborach. Po 1760 r. przebywał w Gdańsku i nie mamy w analizowanych aktach więcej zapisów dotyczących jego aktywności muzycznej. Zmarł w 1797 r. w Gdańsku.

Możemy wymienić też przynajmniej czterech organistów: ojców – Kazimierza od św. Jana Chrzciciela, Krzysztofa od Trójcy Świętej i Nepomucena od Nawrócenia św. Pawła, oraz jednego brata zakonnego – Józefa od św. Antoniego.

Kazimierz od św. Jana Chrzciciela⁴⁴, właściwie Jakub Jordan, urodził się w 1682 roku. Wstąpił do zakonu mając prawie trzydzieści lat, będąc kapłanem diecezjalnym. Po 1721 r. przez pewien czas pracował w Poznaniu, ale nie określono jego funkcji. Od 1730 r. do końca życia przebywał w Lipiach, gdzie tylko raz (1745) jest określony jako organista. Natomiast nekrolog pisze o nim, że był *organarius* i *choralis*. Zmarł w 1757 roku.

Krzysztof od Trójcy Świętej⁴⁵, właściwie Jan Schneider, urodził się w 1706 roku. Źródła potwierdzają jego pobyt w Poznaniu między rokiem 1742 a 1745 z funkcją dyrektora nowicjuszy. Po roku 1745 wielokrotnie wymieniany jako organista w Kcyni⁴⁶ i w Gdańsku⁴⁷. Zmarł w Kcyni w 1761 roku.

Nepomucen od Nawrócenia św. Pawła⁴⁸, właściwie Jan Miller (lub Müller). Od 1738 r. studiował w Poznaniu⁴⁹, gdzie przebywał być może aż do 1742 roku. Od roku 1748 notowany jako organista – najpierw w Gdańsku (1748–51), potem w Warszawie (1751–52), Kcyni (1752–54) i ponownie w Gdańsku (od roku 1754 aż do końca życia). W Gdańsku od roku 1766 pełnił funkcję *magister capellae*⁵⁰. Zmarł w Gdańsku w 1770 roku.

42 Ibid., s. 314.

43 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 236.

44 Por.: ibid., s. 181.

45 Por.: ibid., s. 183.

46 W roku 1745 (AKKr 168, s. 238), 1751 (ibid., s. 276 – względem tego zapisu por.: Marcin Puziak, „Karmelici *strictioris observantiae* – promotorzy sanktuarium kcyńskiego w XVIII wieku”, w: *Sanktuarium Krzyża Świętego w Kcyni*, red. Marcin Puziak, Pelplin–Bydgoszcz 2022, s. 113) i 1754 (AKKr 168, s. 313).

47 AKKr 168, s. 279 – w 1752 roku.

48 Por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 229.

49 AKKr 168, s. 174.

50 Ibid., s. 395 i 420.

Brat zakonny Józef od św. Antoniego⁵¹, właściwie Antoni Lasota, urodził się w 1693 roku. Posługiwał w Poznaniu jako organista po 1718 r. (najprawdopodobniej tylko do 1721 r.). Później przebywał w Warszawie, Oborach i Płońsku, ale tylko dla Warszawy i Płońska mamy potwierdzenie, że pełnił funkcję organisty⁵². Zmarł w Płońsku w 1752 roku. Nekrolog dodaje, że był też chórzystą.

Po tych personaliach można wskazać w analizowanych aktach dwie drobne noty, które dotyczą życia muzycznego w konwencie poznańskim. Podczas definitorium w roku 1735 zakonnicy poznańscy prosili władze prowincji o możliwość przyjęcia ofiar składanych na śpiew antyfony *Salve Regina* „przez muzyków”⁵³. Kto wie – może była to nawet kompozycja Eliasza? Z kolei definitorium z 1743 r. zdecydowało, że w Poznaniu, Gdańsku i Kcyni „per solos religiosos musicos capellae conservabuntur”⁵⁴. Trudno jednak wierzyć, że udało się to w pełni zrealizować.

Ta skromna garść wiadomości ograniczona do okresu, w którym żył i działał Eliaz od Góry Karmel, mogłaby być dopełniona szerszą kwerendą dotyczącą innych zakonników aktywnych muzycznie także później, jak również w pozostałych ośrodkach. Potwierdzenie działalności kapel i chórów w poszczególnych ośrodkach przez cały wiek XVIII domaga się dalszych badań archiwalnych. Dowodem tego, jak ciekawy był to świat, niechaj będzie krótki cytat dotyczący konwentu karmelickiego w Kłodawie pochodzący z zapisków pewnego cudzoziemca podróżującego po Polsce niecałe trzydzieści lat po śmierci Eliasza:

15 października [1778]. Z rana wyruszyłem w dalszą drogę. Pierwszy postój był w Kłodawie. Obok starego jest tu nowo zbudowany kościół, nie mający jeszcze dwudziestu lat. [...] Przy głównym ołtarzu i przy kilku bocznych odprawiano mszę i tak pięknie grały organy, a akompaniowano tak dobrze, że miałem wrażenie, iż słyszę najpiękniejszą muzykę kościelną⁵⁵.

BIBLIOGRAFIA

Bernoulli, Johann. „Podróż po Polsce”. W: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, opr. Wacław Zawadzki. T. 1, 327–476. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1963.
Estreicher, Karol. *Bibliografia polska*. T. 18. Kraków: Druk. Uniw. Jagiellońskiego, 1901.

51 Por. G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 215.

52 W Warszawie dla roku 1745 (AKKr 168, s. 237) i w Płońsku dla roku 1746 (ibid., s. 243).

53 Ibid., s. 161.

54 Ibid., s. 219.

55 Johann Bernoulli, „Podróż po Polsce”, w: *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*, opr. Wacław Zawadzki, t. 1, Warszawa 1963, s. 457. W spisie zakonników z kapituły w 1778 r. nie ma nikogo oznaczonego jako *organarius*. Udało się – jak na razie – zidentyfikować wśród nich tylko jednego muzyka: brata zakonnego Franciszka od św. Jana (Jan Majewski), którego nekrolog określa jako trębaczka (*tibicen*), por.: G. Kloskowski, „Karmelici trzewickowi”, s. 201.

- Kloskowski, Grzegorz. „Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XIX wieku”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 98 (2012): 149–270.
- Jazdon, Andrzej. „Eliasz Karmelita ponownie «odnaleziony»”. *Muzyka* 40, nr 4 (1995): 119–122.
- Kowalski, Kanty. *O Kościele Bożego Ciała w Poznaniu*. Poznań: [b.wyd.], 1840.
- Kolak, Wacław. *Katalog archiwum klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku*. Kraków: Zakon oo. Karmelitów, 1997.
- Maciejewski, Tadeusz. „O Eliaszu Karmelicie, Wawrzyńcu Zadorskim – warszawskim organmistrzu i Gabrielu Seneńskim – trębaczem”. *Muzyka* 22, nr 3 (1977): 111–115.
- Mądry, Alina. *Barok. Część druga 1697–1795*. Warszawa: Sutkowski Edition, 2013 (= Historia Muzyki Polskiej 3).
- Michałowski, Kornel. „Eliasz (a Monte Carmelo)”. W: *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, red. Antoni Gąsiorowski, Jerzy Topolski, 172. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981.
- Puziak, Marcin. „Karmelici *strictioris observantiae* – promotorzy sanktuarium kcyńskiego w XVIII wieku”. W: *Sanktuarium Krzyża Świętego w Kcyni*, red. Marcin Puziak, 75–129. Pelplin–Bydgoszcz: Bernardinum–Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Bydgoskiej, 2022 (= Duchowe Dziedzictwo Diecezji Bydgoskiej 6).
- Puziak, Marcin. „Przeorzy karmelitańskiego konwentu w Bydgoszczy w latach 1728–1816 w świetle akt kapituł prowincjalnych”. *Studia Bydgoskie* 10 (2016): 269–273.
- Puziak, Marcin. „Uwagi o prowincjałach karmelitańskiej Wielkopolskiej Prowincji Najświętszego Sakramentu w XVIII w.”. *Studia Bydgoskie* 11 (2017): 165–168.
- Smet, Joachim. *I Carmelitani*. T. III/A. Roma: Edizioni Carmelitane, 1996.
- Szwejkowski, Zygmunt M. „Eliasz karmelita, nieznaną staropolski kompozytor. Przyczynek do systematyki formy kantatowej”. W: *Z dziejów muzyki polskiej* red. Konrad Pałubicki. T. 7, 110–119. Bydgoszcz: Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, 1964.
- Wiśniewski, Piotr. „*Processionale* z klasztoru oo. karmelitów w Oborach”. *Liturgia Sacra* 22, nr 1 (2016): 65–175.
- Żórawska-Witkowska, Alina. „Elias de Monte Carmelo”. W: *Encyklopedia muzyczna PWM*, red. Elżbieta Dziębowska. T. 3, 16. Kraków: PWM, 1988.

ELIAS THE CARMELITE (1690–1752) AND HIS MONASTIC-MUSICAL CIRCLES

Elias of Mount Carmel (Elias a Monte Carmelo) was a Carmelite friar-composer of the first half of the eighteenth century. Source research has made it possible to verify the dates of this previously little-known artist and reconstruct the course of his monastic career. Born Jan Mataski on 4 November 1690, he took his monastic vows on 20 July 1713 and spent the rest of his life at the Corpus Christi Monastery in Poznań. Apart from his musical activity, he also taught philosophy and theology, educated and looked after young novices, and periodically held administrative functions (as the order's *procurator*). He died on 23 October 1752 in Poznań. Other monastic musicians were working in Poznań during his lifetime, to mention but Sebastianus of St John the Baptist and Fabianus of St Valentine. Other Carmelites were also pursuing or just beginning their musical work: Paphnutius of St Placidus, Udalricus of St Procopius, Tiburtius of St Francis, Theophilus of St Dorothy, Quintinus of St Anthony,

Casimirus of St John the Baptist, Christophorus of the Trinity, Nepomucenus of St Paul's Conversion and Josephus of St Anthony.

Translated by Tomasz Zymer

Słowa kluczowe / keywords: Eliaz od Góry Karmel / Elias of Mount Carmel, karmelicy / Carmelites, Poznań, muzycy karmeliccy / the Carmelite musicians, XVIII w. / eighteenth century

Ks. dr Marcin Puziak, teolog i historyk duchowości. Związany w ostatnich latach z Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Bydgoskiej w Bydgoszczy i Instytutem Duchowości *Carmelitanum* w Sopocie. Obecnie proboszcz w Panigrodzu (diecezja bydgoska). Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii, hagiografii i duchowości karmelitańskiej, męczeństwa duchowieństwa podczas II wojny światowej, ikonografii świętych.
martinsp@onet.eu

NOWY TOM

„MONUMENTA MUSICAE IN POLONIA”

Tabulatura Joannis de Lublin
Repertuar / Repertoire, vol. 2

Utwory świeckie / Secular music
wyd. Zofia Dobrzańska-Fabiańska

zamówienia: wydawnictwo@ispan.pl
